

Mateusz Domian

Transformacja systemowa jako proces zmian w polskich służbach specjalnych

Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej nr 4, 45-55

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AUTOR

lic. Mateusz Domian

RECENZENT

dr hab. Andrzej Czupryński

TRANSFORMACJA SYSTEMOWA JAKO PROCES ZMIAN W POLSKICH SŁUŻBACH SPECJALNYCH

Służby specjalne towarzyszą funkcjonowaniu państwa w każdym etapie jego rozwoju. Działalność, którą prowadzą, jest utożsamiana z niejawną sferą aktywności państwa i jego instytucji prawnych, a tajemnica stanowi istotną cechę charakterystyczną dla ich relacji z podmiotami zewnętrznymi.

Niejawność działania zderza się z problemem politycznej, cywilnej i demokratycznej kontroli nad tymi instytucjami, co stanowi istotny przedmiot debaty publicznej. W państwie o ustroju demokratycznym nie mogą funkcjonować organy nieakceptowane społecznie lub niepozostające pod kontrolą organów konstytucyjnych. Również formy kontroli stanowią przedmiot licznych sporów z uwagi na manipulacje będące wynikiem partyjnych, a nie politycznych interesów państwa.

Podobne dylematy budują powszechny obraz współczesnych polskich służb specjalnych, który w jakikolwiek sposób by nie był interpretowany, stanowi interesującą płaszczyznę dociekań wielu teoretyków nauk o bezpieczeństwie, jak i osób związanych lub zainteresowanych współczesną polityką państwa, a w niej rolą służb specjalnych.

Służby specjalne w demokratycznej Polsce, mimo swojej krótkiej historii, przywoływane były często w różnym kontekście na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat. Przewagę w tym względzie stanowiły dociekania o faktycznym wsparciu służb w realizacji interesów państwa polskiego. Przywołać możemy wydarzenia z lat 2002 oraz 2006, kiedy to dokonano zasadniczych reform współczesnych służb specjalnych. Argumentacja takiego postępowania sprowadzała się m.in. do potrzeby reorganizacji służb i ostatecznego usunięcia, tkwiących w tych strukturach, personalnych pozostałości poprzedniego ustroju.

To ten okres funkcjonowania służb specjalnych zdaje się ogromną tajemnicą dla badaczy i zainteresowanych. Tym samym powstaje wiele koncepcji, które w sposób mniej lub bardziej dokładny uzupełniają tamten okres. Na ich podstawie występują różnego rodzaju debaty odnoszące się do prawidłowości dociekań tych osób, które starają się zgłębić historię służb okresu Polski Ludowej.

Niewątpliwie jednak poznanie historii służb specjalnych w wymiarze nam dostępnym pozwala odkryć interesujący obszar wiedzy. Na tej podstawie powstało poniższe opracowanie, które obejmując swoim okresem transformację systemową w państwie polskim, opisuje przemiany funkcjonalne i strukturalne służb specjalnych ostatnich lat PRL oraz pierwszych struktur po zmianie ustroju. Charakterystyka zadań z poszczególnych okresów pozwoli zbudować koncepcyjny wizerunek przeobrażeń, jakim zostały poddane struktury bezpieczeństwa państwa. Przedstawiono również przyczyny określonych zmian, ugruntowane wydarzeniami historycznymi, oraz społeczny i funkcjonalny wizerunek służb specjalnych podczas decydujących wydarzeń okresu transformacji ustrojowej.

Transformacja systemowa w Polsce w latach 80. oraz początku lat 90. XX wieku stanowi cezurę rozważań w rozwoju służb specjalnych. Wystąpienie zmian społecznych było kulminacją niezadowolenia społeczeństwa polskiego z systemu prawnego państwa. Presja na zmianę organizacji funkcjonowania państwa, a tym samym ustroju oraz większości obszarów życia Polaków, wymusiła również reorganizację działania służb specjalnych. Z kolei struktury bezpieczeństwa same w sobie stanowiły podmiot najwierniej odzwierciedlający postawy komórek rządzących wobec obywateli swego państwa. W podobnym kontekście chociażby skrytość działania, jako cecha charakterystyczna dla organów podobnych Służbom Specjalnym PRL, pozwalała na nieograniczoną realizację interesów władzy drogami nie zawsze prawnymi i społecznie akceptowanymi.

Transformację w Polsce postrzegamy jako proces zmian ukierunkowany na budowę wolnego rynku, budzenie postaw obywatelskich (społeczeństwa obywatelskiego) oraz demokratyzację państwa¹. Przedstawione ujęcie podobnego procesu ukazuje podjęte zmiany systemowe. Tym samym obrane zagadnienie możemy rozpatrywać w ujęciu ustrojowym, gospodarczym oraz społecznym.

Zmiany ustrojowe zapoczątkowane zostały obradami okrągłego stołu oraz wyborami parlamentarnymi z 4 i 18 czerwca 1989 r. Skutkowały one otrzymaniem przez Komitet Obywatelski „Solidarność” największej możliwej liczby miejsc w Sejmie, a 24 sierpnia 1989 r. powstał pierwszy demokratyczny rząd Tadeusza Mazowieckiego – późniejszego współtwórcy i założyciela Unii Demokratycznej i Unii Wolności, wieloletniego posła oraz obecnego doradcy Prezydenta RP ds. polityki krajowej i międzynarodowej². W następnym roku odbyły się wybory prezydenckie, a zwycięzcą okazał się Lech Wałęsa, który aktywnie uczestniczył w organizowaniu protestów społecznych. Tym samym transformację ustrojową wyznaczyła pierwsza ka-

¹ Por. Z. Blok, *Transformacja systemowa w Polsce*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1993, s. 8–16.

² Zob. W. Kuszyński, Z. Psota, *Tadeusz Mazowiecki. Polityk trudnych czasów*, Wydawnictwo Presspublica, Warszawa 1997, s. 77–90.

dencja najwyższych struktur państwowych, funkcjonujących z myślą o tworzeniu państwa demokratycznego.

W obrębie transformacji ustrojowej znalazły się również poczynania władzy państwowej w latach późniejszych. Istotne było wprowadzenie zmiany do *Konstytucji* dotyczącej nazwy państwa na Rzeczpospolita Polska³ oraz przywrócenia w godle orła w koronie. Odrzucono również zasady funkcjonowania komunistycznego systemu jednopartyjnego.

Istotne jest, by nie przywiązywać największej wagi, w trakcie omawiania przemian poprzedniego wieku, do okresu lat 1989–1990. Stanowią one czas jawnego „przebranzowienia się” struktur państwowych, jednakże początki trwających wówczas zmian następowały już w poprzednich latach, pozwalając rozwinąć się określonym skutkom w następnej dekadzie. Tym samym przytoczyć należy charakter transformacji gospodarczej, która stanowiła również pole oddziaływania aparatu bezpieczeństwa PRL.

O potrzebie reorganizacji polskiej gospodarki świadczą programy gospodarcze podejmowane w latach 1980–1981. Po licznych klęskach wstępnych planów reform ekonomicznych podjęto się przygotowania programu realizacji II etapu reformy gospodarczej, który stanowić miał nowe podejście do problemu po niepowodzeniach etapu pierwszego z 1981 r. Na nowo podjęte wysiłki miały na celu położenie większego nacisku na tworzenie równych warunków ekonomicznych dla poszczególnych sektorów własności oraz uskutenianie wsparcia dla małych firm prywatnych⁴. Pojawiła się również koncepcja otwarcia potencjału polskiej gospodarki na kapitał zagraniczny.

Zakładane reformy wprowadzano pomimo braku poparcia wśród społeczeństwa, które nie legitymizowało przyszłych zmian gospodarczych w dostatecznym stopniu⁵. Brak zakładanego poparcia przejawiał się poprzez referendum, w którym wzięło udział mniej niż 50% uprawnionych do głosowania. Mogło stanowić to wyraz niezadowolenia, a tym samym spadku zaufania do ówczesnego rządu Zbigniewa Messnera⁶.

Realizacja planów gospodarczych nastąpiła po referendum w roku 1987, a następnie kontynuowana była za rządów Mieczysława Rakowskiego⁷. Seria, budzących powszechne niezadowolenie, decyzji o zmianie porządku

³ Poprzednia zmiana nazwy państwa polskiego nastąpiła po ustaleniach „Wielkiej Trójki” (Józef Stalin, Winston Churchill oraz Franklin Roosevelt) w Jałcie 1945 r., kiedy to Polska znalazła się pod radziecką strefą wpływów. Zniesiona nazwa została zastąpiona Polską Rzeczpospolitą Ludową – PRL.

⁴ Por. D.T. Grała, *Reformy gospodarcze w PRL (1982–1989). Próba ratowania socjalizmu*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2005, s. 278–281.

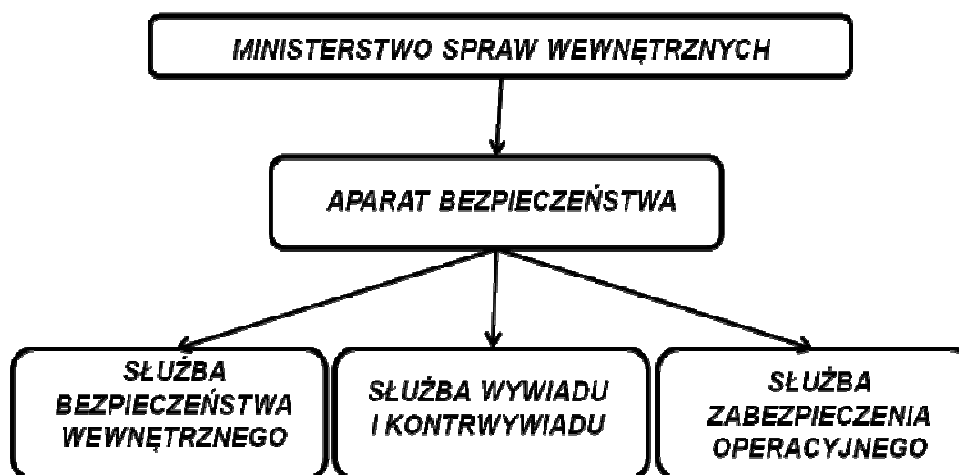
⁵ Tamże, s. 281–287.

⁶ Powołany 12 listopada 1985 r., podał się do dymisji 19 września 1988 r., jednakże swoje obowiązki pełnił do 14 października 1988 r.

⁷ Powołany 14 października 1988 r., złożył dymisję 4 lipca 1989 r., która została rozpatrzona 1 sierpnia. Następcą na stanowisku premiera został, powołany przez Sejm, gen. dyw. Czesław Kiszczak.

gospodarczego powodowała również paradoksalnie pogarszającą się sytuację polskiej gospodarki oraz budziła świadomość o niereformowalności naprawianego systemu. Wszelkiego rodzaju porażki stanowiły odzwierciedlenie przepaści pomiędzy obranymi reformami, a ówczesną sytuacją społeczno-gospodarczą PRL. Wykorzystawszy dostępne rezerwy, Polska stanęła na granicy nierównowagi ekonomicznej. Przejawem tego była spadająca produkcja w zdekapitalizowanej gospodarce⁸. Wyraźnie rysował się również wpływ nieobsługiwanego, ogromnego długu zagranicznego. Udział w bankructwie gospodarki socjalistycznej miał również wybuch hiperinflacji, będący efektem liberalizacji rynku żywności.

Wszelkie reformy gospodarcze stanowiły istotny obszar zainteresowania ze strony Służby Bezpieczeństwa. W tym okresie zastosowanie znajdowały struktury wytworzone w efekcie zmian podjętych przez Czesława Kiszczaka z 1981 r. w organizacji funkcjonowania MSW. Przeobrażenia były przygotowaniem do zbliżającego się stanu wojennego, dostosowaniem pracy ministerstwa do nadchodzących zmian w otoczeniu. W odniesieniu do reform gospodarczych w latach 1987–1989 zachowywała swoją właściwość Służba Bezpieczeństwa Wewnętrznego (SBW), która wraz ze Służbą Wywiadu i Kontrwywiadu (SWiK) oraz Służbą Zabezpieczenia Operacyjnego (SZO) stanowiła element aparatu bezpieczeństwa PRL (rys. 1).

Rys. 1. Struktura aparatu bezpieczeństwa w latach 1981–1990

Na SBW, w odniesieniu do przemian gospodarczych, składały się w tym okresie pion Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) zajmujące się infiltracją gospodarki państwowej⁹, wsi oraz gospodarki żywnościowej¹⁰.

⁸ Zob. D.T. Grala, *Reformy gospodarcze w PRL...*, s. 314–327.

⁹ Stanowił pion V w organizacji MSW (Departamenty III A oraz V).

¹⁰ Stanowił pion VI w organizacji MSW (Departament VI).

Czynny element SBW stanowił w tamtym okresie pion ochrony przemysłu. Ze strony MSW funkcjonował również Departament VI odpowiedzialny za zabezpieczenie operacyjne sektora gospodarki żywnościowej, leśnictwa i przemysłu drzewnego, jak również ochronę środowiska i zasoby naturalne (rys. 2)¹¹.

Rys. 2. Struktura Służby Bezpieczeństwa Wewnętrznego w latach 1981–1989

Ważne jest, by oddzielić funkcjonowanie departamentów MSW od pionów tworzących SB. Służba bezpieczeństwa stanowiła element Ministerstwa Spraw Wewnętrznych od 1956 r. Wymienione pionierzy tworzyły jednak nieliczne składowe komórki całego obszaru zainteresowania SBW. Jednakże to właśnie pionierzy gospodarcze poddawane były zmianom na przestrzeni kolejnych lat (1989–90) pod wpływem uwarunkowań zmieniającej się sytuacji gospodarczej i planom naprawczym w tym zakresie. Doprowadziło to do wyodrębnienia Departamentu Ochrony Gospodarki MSW w 1989 roku, który zakończył swoje funkcjonowanie rok później¹², ale z myślą o dynamice w rozwoju sytuacji ekonomicznej państwa po II etapie reform gospodarczych skupiał wszystkie komórki aparatu bezpieczeństwa o właściwym dla sprawy charakterze. Agentura departamentu realizowała zadania z zakresu ochrony ekonomicznych interesów państwa oraz stanowiła operacyjne zabezpieczenie gospodarki i rolnictwa w odniesieniu do efektów przemian rządu Mieczysława Rakowskiego oraz nowych warunków politycznych.

Jako transformację gospodarczą powinniśmy postrzegać również zmiany, które nastąpiły po przemianie ustrojowej. Charakter ekonomiczny miał również pakiet reform zwanych planem Balcerowicza. Koncepcja stanowiła wyjście naprzeciw problemom pozostawionym po poprzednim ustroju – chęć uzyskania stabilności makroekonomicznej (redukcja inflacji). Opierała

¹¹ Powstał na podstawie decyzji nr 0068/84 30 listopada 1984 r. Stanowił połączenie wydziału VII i VIII oraz Departamentu IV MSW.

¹² Jednostkę utworzono na podstawie zarządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych nr 075/89 z dnia 24 sierpnia 1989 r.

się na 10 ustawach, które wypełniały potrzebę prawną stworzenia podstaw gospodarki wolnorynkowej. Efekty stanowiły faktycznie daleko idące zmiany, które pozwoliły na zahamowanie inflacji i budowę warunków dla powstania wielu przedsiębiorstw prywatnych. Tym samym Polska stanowiła kraj o najwyższym wzroście gospodarczym wśród państw byłego bloku wschodniego, w analizowanym okresie. Jednakże upadek państwowych przedsiębiorstw oraz Państwowych Gospodarstw Rolnych ujawnił faktyczną stopę bezrobocia, która w poszczególnych obszarach państwa nadal się utrzymuje¹³.

Propozycja reform Balcerowicza została przedstawiona w październiku 1990 r. W tym czasie nie funkcjonował już Departament Ochrony Gospodarki, zamknięty wraz z rozwiązaniem MSW jako struktury administracji Polski Ludowej. W miejsce Ministerstwa powstała nowa struktura odpowiadająca potrzebom państwa demokratycznego z ramienia służb specjalnych. Nowy podmiot – Urząd Ochrony Państwa (UOP) – realizował zadania z zakresu zapobiegania i wykrywania przestępstw godzących w podstawy ekonomiczne państwa oraz ścigania ich sprawców¹⁴.

Transformacja ustrojowa, jakiej doświadczyło państwo polskie, w swoim ogólnym znaczeniu stanowiła szeroko idące zmiany na wielu polach. Struktury Bezpieczeństwa PRL, obejmując swoją działalnością większość dziedzin życia Polaków, stanowiły w tym czasie obszar oddziaływania wszelkich wprowadzanych zmian oraz oddziaływania ich efektów. W tym rozumieniu Służby Specjalne PRL dostosowywały swoje funkcjonowanie do aktualnych wydarzeń ustrojowych, gospodarczych oraz społecznych. Po 1989 roku, kiedy to odbyły się obrady okrągłego stołu oraz wybory parlamentarne, a następnie po wydarzeniach 1990 r. – wybory prezydenckie, Służby Specjalne dostosowywały swoją działalność do wymogów nowopowstałych struktur państwowych.

Tym samym oczywiste jest, iż to charakter transformacji ustrojowej, spowodowany wcześniejszymi dążeniami zwolenników zmian demokratycznych, stanowił pierwsze, szeroko rozpatrywane i szczegółowo analizowane uwarunkowanie dla reorganizacji aparatu państwowego na zasady odpowiadające idei demokratycznego państwa. Takie oddziaływanie powodowało tworzenie określonych struktur bezpieczeństwa zaraz po wydarzeniach lat 1989–1990. Przykład stanowić może Urząd Ochrony Państwa, powołany w maju 1990 r. jako pierwszy o statusie służby specjalnej Rzeczypospolitej Polski. Ustalenia zawarte w dokumencie normatywnym regulującym funkcjonowanie UOP¹⁵ przedstawiały odzwierciedlenie przejawia-

¹³ Bezrobocie na poziomie 16,4% zanotowano w 1993 r. natomiast w kwietniu 2012 r. na poziomie 9,9%.

¹⁴ Zob. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa, Dz.U. 1999, nr 51, poz. 526.

¹⁵ Tamże.

nych postaw i dążeń demokratycznych organów władzy. Powołany UOP stanowił pierwszą strukturę nowych służb specjalnych, a następnie powoływane do życia służby podlegały podobnym trendom. Następnie utworzono Wojskowe Służby Informacyjne, łącząc wywiad i kontrwywiad wojskowy. Podporządkowane początkowo Ministrowi Obrony Narodowej pełniły swoje funkcje na rzecz państwa demokratycznego, poprzez wykonywanie zadań o podobnym charakterze, co UOP.

To co działo się na przełomie lat 80. i 90. XX wieku stanowiło konsekwencję dążeń społecznych do zmiany aktualnego porządku w państwie. Zatem zaczynamy dostrzegać pierwsze załączki społeczeństwa obywatelskiego w Polsce, a tym samym początki transformacji społecznej. Jednakże zmiany społeczne nie nastąpiły nagle. Każdy przejaw zachowania niepożądanego i niebezpiecznego wobec władz PRL stanowił formę przeciwstawienia się i walki o szeroko rozumianą wolność.

Budowa społeczeństwa obywatelskiego stanowiła jedną z funkcji transformacji systemowej w Polsce. W obrębie tego pojęcia możemy mówić o zachowaniach przejawianych przed faktyczną zmianą ustroju oraz o dostosowaniu się do warunków panujących po jego zmianie. Społeczeństwo polskie, demonstrujące zachowania wspólnotowe i demokratyczne (opozycji demokratycznej), budowano na podporze składającej się z organizacji pracowniczych, NSZZ „Solidarność” czy kościoła katolickiego. Wymienienie podobnych struktur jest o tyle istotne, iż to właśnie one stanowiły główne cele oddziaływania poszczególnych komórek operacyjno-rozpoznawczych aparatu bezpieczeństwa.

Na przełomie funkcjonowania PRL, Służby Specjalne skupiały swoje wysiłki na silnym oddziaływaniu społecznym. Większość realizowanych zadań niejawnych skierowanych było na inwigilowanie obywateli i doszukiwanie się w nich wrogów aparatu państwowego. To właśnie działalność SBW, będącej ostatnim przykładem struktury służby specjalnej PRL, stanowiła przykład realizacji podobnych interesów. Wchodzące w skład SBW pion III oraz IV¹⁶ zajmowały się walką z działalnością antypaństwową w kraju, a także kościołami i związkami wyznaniowymi. Dla skutecznego wykonywania swoich obowiązków tworzono rozbudowane sieci kontaktów i relacji pozwalających docierać do najbardziej hermetycznych środowisk społecznych. Pod koniec swojego funkcjonowania, w sierpniu 1989 r., Służba Bezpieczeństwa zatrudniała 24300 funkcjonariuszy, którzy kontrolowali 90 000 tajnych współpracowników¹⁷.

Społeczeństwo polskie stanowiło obiekt oddziaływania struktur bezpieczeństwa na przestrzeni historii PRL, często bez względu na numer czy

¹⁶ Departament IV pełnił swoją funkcję od 1962 r. poprzednio był to Departament VI oraz Dep. XI.

¹⁷ Zob. P. Piotrowski, *Przemiany w MSW w latach 1989–1990 r.*, Biuletyn Instytutu Pamięi Narodowej nr 4/ kwiecień 2004 (39), www.ipn.gov.pl [dostępne: 12.04.2012].

nazwę departamentu, oddziału bądź wydziału w danym organie zajmującym się swojego czasu zagadnieniem bezpieczeństwa publicznego. Widziano potrzebę rozbicia narodu polskiego dla zwiększenia kontroli, pozwalającej realizować interesy władzy.

Do realizacji zadań, wynikających z podobnych potrzeb, wykorzystywano osobowe źródła informacji (OZI) opierające się na kontakcie obywatelskim (jednostki wspierające i donoszące o subiektywnie istotnych informacjach i zdarzeniach), kontakcie służbowym bądź konsultacji (z zakresu wiedzy specjalistycznej). Pojawiało się również pojęcie tajnych informatorów (do lat 50 zwanych również informatorami czy agentami, natomiast po roku 50 pojawia się termin – rezydent¹⁸).

Wszelkie instrumentarium mające za zadanie infiltrować społeczeństwo, a tym samym wywoływać poczucie strachu, stanowiło swoiste ograniczenie wolności, które z kolei pobudzało zachowania obywatelskie do jednoczenia się i poszukiwania inspiracji w kierunku odzyskania swobody postaw i poglądów.

Ruch „Solidarność”, jako ogólnopolski związek zawodowy powstały w 1980 r. dla obrony praw pracowniczych, stanowił podporę dla budowy postaw obywatelskich, jak również inspirację masowego ruchu oporu wobec państwa PRL. Przez okres trwania Polski Ludowej powstawały załączki przyszłej „Solidarności”. Występujące strajki oraz powstające międzyzakładowe komitety strajkowe doprowadziły do potrzeby wszczęcia negocjacji państwa z ludnością pracującą, co dało możliwość utworzenia jednej reprezentacji uprawnionej do rozmów z władzą w imieniu komitetów¹⁹.

Kościół również stanowił opokę integrującą społeczeństwo w trudnych chwilach. To właśnie organizacja kościelna przejawiała często ostateczną ochronę i obronę obywateli. Rozbudowany aparat walki z kościołem i wyznaniem w wielu przypadkach paradoksalnie zacieśniał związek pomiędzy obywatelami a kościołem. Również wśród wielu opinii historyków możemy doszukiwać się twierdzeń mówiących, iż gdyby nie rozpoczęto tak zacieklej walki z kościołem, możliwe byłoby dłuższe przetrwanie systemu socjalistycznego. Jednakże w ówczesnym czasie, i okresie poprzedzającym, Polska była jedynym krajem wśród państw socjalistycznych o tak daleko określonym zakresie swobód religijnych. Transformacja społeczna objęła również okres po zmianie ustroju, który w dużej mierze opierał się na rozczarowaniu, będącym efektem czasochłonnych przemian i pogarszającej się sytuacji bytowej społeczeństwa – szczególnie zamieszkującego tereny skupione wokół funkcjonujących niegdyś Państwowych Gospodarstw Rolnych.

¹⁸ Por. prof. dr hab. Mirosław Piotrowski, *Śłużby Specjalne PRL – strategia i metody operacyjne*, wypowiedź na otwarcie wystawy „Archiwum X Departamentu MBP” w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Mediów w Toruniu w 2009.

¹⁹ Pierwszy z 21 postulatów „Solidarności”.

Podobnie, jak w obecnym podziale Służb Specjalnych RP, struktury okresu Polski Ludowej również dzielono na służby cywilne i wojskowe. Warunki funkcjonowania organów wojskowych, realizujących zadania o charakterze niejawnym, zmieniły się diametralnie pod wpływem transformacji. Przyczyn możemy doszukiwać się przede wszystkim w cechach charakterystycznych dla ustrojów, które ścierały się ze sobą w trakcie przemian.

Ustrój socjalistyczny, charakteryzujący się wyraźnym dążeniem do opanowania społeczeństwa, przejęcia kontroli dla realizacji sobie znanych celów, przejawiał działania na rzecz inwigilacji obywateli. Podobnie starano się wyśledzić wszelkie zagrożenia i stany napięciowe płynące zza granicy. Eliminowano wszelkie przejawy współpracy z Zachodem i możliwości budowy kontaktów, ingerencji zachodniego środowiska międzynarodowego wewnątrz PRL. Tym samym rozbudowane struktury wywiadów (cywilne i wojskowe) na szeroką skalę tłumiły możliwe ogniska szkodliwych powiązań między dwoma wrogimi blokami – socjalistycznym i kapitalistycznym. Podobne zachowania potęgowane były ingerencją z ZSRR. Wywiad stanowił metodę walki zimnowojennej dla wyśledzenia poczynań przeciwnika wobec Układu Warszawskiego oraz prowadzenie dezinformacji.

Zadania Służb Specjalnych o charakterze wojskowym, w okresie przemian demokratycznych, były realizowane za pośrednictwem Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (wywiad) oraz Wojskowej Służby Wewnętrznej (kontrywiad), które to zostały zastąpione powołanymi do życia Wojskowymi Służbami Informacyjnymi, łączącymi funkcje obu organów.

Opisane zmiany w strukturach odpowiadały pierwszemu podejściu nowych władz demokratycznej Polski do budowy służby bezpieczeństwa po transformacji. Z czasem nastąpiły kolejne zmiany, których przeznaczeniem miało być rozwianie wszelkich wątpliwości odnoszących się do prawidłowości konstytucyjnego funkcjonowania Służb Specjalnych Rzeczypospolitej Polski. Tym samym powinny budzić ciekawość reformy przeprowadzone w UOP i WSI w latach 2002 oraz 2006 r. Dotyczyły one zajmowanej przez wymienione służby pozycji w systemie politycznym oraz związanych z tym dylematów dotyczących możliwości przekraczania uprawnień przez funkcjonariuszy wymienionych organów.

Kontekst politycznej potęgi służb starał się przedstawić Andrzej Zybertowicz w odniesieniu do Urzędu Ochrony Państwa. Podaje on szereg argumentów, które pozwalają częściowo zrozumieć zasadność poniesionych przekształceń. Autor przywołuje prawo konstytucyjne, które pozwalało prowadzić wywiad zagraniczny oraz osłonę kontrywiadowczą w kraju, co z kolei dawało możliwość funkcjonariuszom UOP daleko idącej nieprzenikalności wobec instytucji kontrolnych²⁰. Autor podkreślił również uprawnie-

²⁰ Zob. A. Zybertowicz, *Służby specjalne w czasie transformacji – perspektywa polska*, [w:] P. Kuglarza (red.), *Od totalitaryzmu...*, s. 349–360.

nia Urzędu do opiniowania osób zadeklarowanych do pełnienia istotnych funkcji państwowych. Podobne uprawnienia dawały możliwość doboru kadr państwowych na najwyższych szczeblach²¹. Autor wymienił kolejne argumenty, które dotyczyły zatrudniania na etatach niejawnych licznej grupy funkcjonariuszy, którzy związani byli z wieloma środowiskami na terenie całego kraju. Również nieprzeprowadzenie dekomunizacji w sferze polityki mogło pozwolić na realizację celów drogą szantażu ze strony funkcjonariuszy UOP²².

Wymienione argumenty odpowiadają jednemu z podejść, które odnoszą się do funkcjonowania Urzędu jako służby demokratycznego państwa. Rozwiązanie Wojskowych Służb Informacyjnych przebiegało w podobnej atmosferze. Wydarzenia lat 2006–2007 związane były z opublikowaniem w Monitorze Polskim „Raportu z likwidacji WSI”²³. Jego treść jednoznacznie przedstawiała niekontrolowany charakter funkcjonowania służby. Antoni Macierewicz, pod którego kierunkiem przygotowano raport, w sposób krytyczny odnosi się do rozwiązanego organu, argumentując swoje tezy istnieniem źródeł nielegalnego finansowania WSI (przemyt sprzętu elektronicznego, przejmowanie majątków zmarłych Polaków za granicą czy sprzedaż broni arabskim terrorystom) oraz utworzeniem oddziału zajmującego się rozbudową struktur nielegalnego finansowania służb²⁴.

Akapity, odnoszące się do UOP i WSI, nie określają jednoznacznie motywów, jakimi kierowano się przy likwidacji tych służb. Stanowią jedynie wspomniane podejścia, których ocena w kategoriach zgodności z prawdą, w słowach wielu badaczy i zainteresowanych, nigdy nie będzie możliwa do wyjawienia. Tym samym pozwala to na dalsze dociekanie roli służb specjalnych w państwie demokratycznym oraz możliwości pogodzenia skrytości działań służb, kontroli cywilnej i pełnego zachowania wolności konstytucyjnych obywateli Rzeczypospolitej Polski. Z kolei niniejsze opracowanie stanowić powinno syntetyczny wstęp do rozważań o podstawach funkcjonowania służb specjalnych w Polsce jako młodej demokracji.

²¹ Tamże, s. 349–360.

²² Tamże, s. 349–360.

²³ Pełna nazwa – Raport o działaniach żołnierzy i pracowników WSI oraz wojskowych jednostek organizacyjnych realizujących zadania w zakresie wywiadu i kontrwywiadu wojskowego przed wejściem w życie ustawy z dnia 9 lipca 2003 r. o Wojskowych Służbach Informacyjnych w zakresie określonym w art. 67. ust. 1 pkt 1–10 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. Przepisy wprowadzające ustawę o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego oraz ustawę o służbie funkcjonariuszy Służby Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służby Wywiadu Wojskowego oraz o innych działaniach wykraczających poza sprawy obronności państwa i bezpieczeństwa Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.

²⁴ Tamże, rozdział 2 i 3.

SYSTEMIC TRANSFORMATION AS A PROCESS OF CHANGES IN THE POLISH SPECIAL SERVICES

Abstract: Special services in democratic Poland, despite their short history, have been frequently cited in various contexts over the last twenty years. Inquiries concerning the real services' support pursuing the interests of the Polish state were an advantage in this respect. There is no doubt that the history of special forces operating in the communistic Poland allows us to discover an interesting area of knowledge. The following text relies on this basis. Covering the period of systemic transformation in the Polish state, it describes the functional and structural transformation of special services in recent years of the Polish People's Republic and the first structures after the change of the political system. The characteristics of functions and tasks performed by the services in the successive years of the communist Poland will allow building a conceptual image of transformations, that special services' structures underwent as an element of development of the newly adopted mechanisms of democracy.